

“Im Grunde bin ich ein Meermensch”

Thomas Bernhards eerste levensmaanden in Nederland

Door Niels Bokhove*

Over beroemde Heerlenaren gesproken... In 1931 kwam Thomas Bernhard in de Heerlense vroedvrouwenschool, in het ‘doorgangshuis’ voor ongehuwde moeders, ter wereld. Het was een bijzondere geboorte van een groot auteur die vooral in Oostenrijk een grootheid zou worden. Ter herinnering aan hem werd eind 2001 bij de hoofdingang van het gebouw aan de Zandweg in Heerlen een tweetalige plaquette onthuld. Hoe kwam het tot zijn geboorte juist hier en wat bericht de auteur zelf daarover? In deze bijdrage worden de geboorte en eerste levensmaanden van deze in onze regio misschien wat vergeten beroemde Heerlenaar beschreven.

Niklas van Heerlen

In het *Salzburger Volksblatt* van 12 juli 1950 verscheen het opstel “Vor eines Dichters Grab” van een zekere Niklas van Heerlen. Het was een pseudoniem - zij het eenmalig - van de later als Oostenrijks schrijver beroemd geworden Thomas Bernhard. Het was zeer waarschijnlijk zijn tweede publicatie. Zijn eerste was drie weken eerder onder een ander pseudoniem verschenen: Thomas Fabian, naar zijn stiefvader.¹ Deze bijdrage betreft zijn ruim twee jaar eerder gestorven grootvader van moeders zijde, die later veel voor hem zou betekenen. En het pseudoniem was overigens niet door hem zelf, maar door diezelfde grootvader bedacht: hij droeg zijn leergedicht *Erziehung zu Vernunft und Fröhlichkeit. Briefe in Knittelversen für die Jugend von Sechzehn bis Sechzig* in 1948 (pas in 2003 verschenen) op aan zijn ‘Enkelbuben Niklas van Heerlen’.²

“Du hast mir noch gefehlt!”, “Du bist mein ganzes Unglück!”, “Dich soll der Teufel holen!”, “Du hast mein Leben zerstört!”, “Du bist an allem schuld!”, “Du bist mein Tod!”, “Du bist ein Nichts, ich schäme mich Deiner!”, “Du bist so ein Nichtsnutz wie Dein Vater!”, “Du bist nichts wert!”, “Du Unfriedensstifter!”, “Du Lügner!”.³ Dat zijn vreselijke woorden, deze uitroepen van een moeder tegen haar zoon. Dat wil zeggen: Hertha Bernhard tegen de jonge Thomas. Eigenlijk was deze haat, waren deze woorden tegen zijn biologische vader gericht, dat begreep Thomas Bernhard later ook. Maar door deze haat kon de moeder niet van haar zoon houden. Beide verhalen verwijzen indirect naar Bernhards eerste levensmaanden en –jaren, die in het algemeen het latere leven van een mens diepgaand bepalen. Het is de moeite waard, het is noodzakelijk, Bernhards eerste levensmaanden zo precies mogelijk te beschrijven, om zijn later leven des te beter te kunnen begrijpen.⁴ *En passant* zal dan onvermijdelijk zijn eigen mythe, zijn eigen versie van de gebeurtenissen, gecorrigeerd worden. En *en passant* krijgt men dan ook inzage in het functioneren van de toenmalige Europese arbeidsmarkt en de medische en sociale instituties als kraamzorg, kerken en kindertehuizen.

Henndorf – Salzburg tot zomer 1930

Ongeveer tot de zomer 1930 woonde de toen 25-jarige Hertha bij haar ouders in Wenen: schrijver Johann Freumbichler, 48 jaar, en Anna Bernhard, bijna 52 jaar. Beiden waren nog niet getrouwd, omdat zij nog niet van haar eerste man gescheiden was. Daarom kreeg Hertha de achternaam van haar moeder. Haar vader werd in zijn gezin enorm bewonderd. Hij was de knappe kop, maar helaas met weinig succes in zijn leven. Hij voelde zich door de maatschappij sterk achtergesteld en miskend. In het gezin moest alles voor hem wijken, alles moest om hem draaien.⁵ Een vriendin van Hertha schreef later: “Man hatt sie imer ausgepresst wie eine Citrone, alles für den Vater, ich bekomme noch die Wut wen ich daran denke wie sie ausgenutzt wurde ihr Leben lang!”⁶ Het gehele gezin stond bijna volledig in dienst van vader en zijn schrijverschap: “als wären wir zusammen ein einziger Mensch der leben oder zugrunde gehen muß”, schreef de dochter aan haar vader in 1927. Vader was niet alleen het genie, maar tegelijk ook de tiran in huis. Hertha zag dat later zelf ook in en noemde zich ‘horige’ van haar vader. Na zijn dood ervoer zij haar bestaan plotseling als volkomen zinloos.⁷ In latere gesprekken van de grootvader met zijn kleinzoon bleek, dat deze altijd moest zwijgen, alleen maar toehoren. En tegen de vrouwen om hem heen gedroeg hij zich met “einer geradezu vernichtenden Härte und Schärfe”.⁸

In het voorjaar van 1930 woonde Hertha Bernhard in Henndorf, een dorp bij Salzburg, bij haar tante van vaderszijde die hier een winkel had. De loop der gebeurtenissen in die tijd is helaas niet precies te reconstrueren. In ieder geval dacht zij erover om wegens de armoe thuis — en überhaupt in Oostenrijk — naar Nederland te gaan. Mogelijk in mei reisde zij daarom ter voorbereiding daarheen, maar aan het begin van die maand was zij vermoedelijk nog in Henndorf.

Hier woonde toen de meubelmaker Alois Zuckerstätter, 24 jaar en vol testosteron, op vrouwenjacht. Hertha en hij kenden elkaar, want zij zaten samen in de eerste klas van de lagere school.⁹ De toenmalige dorpsgenote Aloisia Ferstl herinnerde zich later: “Hertha hatte ganz *bestimt keinen Kontakt* zu dem A. Zuckerstätter[,] wie sie bereits von L. Prusa wissen[,] wolte er erst zu mir kommen u. klopfte ans Fenster[,] er wolte mir Adieu sagen weil er gehört hatte unten im Dorf das ich am nächsten Tag wieder zurück fuhr nach R[otter]dam, bei uns sind alle Fenster vergittert im unteren Haus, das ist im Dorf auch so. ich solte i[h]m die Hand geben, ich habe i[h]m nie gemocht weil er mir sehr unsympathisch war sein ganzes Benehmen gefiel mir nicht, meine Mutter hatte i[h]m dan gesagt ‘schau dass du weg komst’ u. so versuchte er bei Hertha zu landen, da konte er die Türe einfach eindrücken, viele Jahre später erzählte mir die Mitzi [Martha Neumayr], dass sie (Hertha) im Nachthemd zu ihr geflüchtet kam u. ihr auch zeigte das[s] ihr Bauch *geschunden* war weil sie sich bei der Bachmauer hinunter gerutscht ist, beschädigt hatte! es liese sich alles besser erzählen persönlich aber ich hoffe das sie es sich auch so ausmalen können wie das war, sie liese sich mit beiden Händen hinunter, fest an der Bachmauer im Bach war wenig Wasser weil es ein trockenes Sommer war.”¹⁰ Volgens Aloisia Ferstl was het zeer zeker een *verkrachting*.¹¹

Hertha Bernhard heeft later zelf deze plek genoemd. “Es ist nicht unwichtig, daß meine Mutter selbst es gewesen ist, die mir den genauen Ort meiner Erzeugung preisgab,” luidt het in *Die Kälte*, een deel van Bernhards autobiografie. In *Ein Kind*, een ander deel, preciseerde hij dat: het “Salettl” (tuinhuisje) in de appeltuin van zijn tante.¹² Vreemd genoeg noemde Bernhard ook een geheel andere plek: Café Höllbräu in de Judengasse in de Salzburgse Altstadt. Hij zei eens tegen een vriend, toen zij er voorbijliepen: “Da wurde ich gemacht, auf diesem Tisch im Vorhaus!”¹³ Waarschijnlijk is de Henndorf-versie toch de juiste.

Arnhem, juni-september 1930

Met meer reden ging Hertha medio juni weer naar Nederland. Ze kreeg er via haar vriendin en voormalige dorpsgenote Aloisia Ferstl, die al eerder geëmigreerd was, een baantje als kokkin in het gezin van barones Catherine (“Teau”) de Vos van Steenwijk (41) en haar man (48), raadsheer in Arnhem. Het gezin met vier zonen (10-18 jaar) woonde aan de Eusebiusbuitensingel 55. In deze omgeving lagen grote herenhuisen met adellijke en rijke bewoners. Zonder dienstmeisjes telde men eenvoudigweg niet mee. Het ongeveer zeventig jaar oude, in de Tweede Wereldoorlog verwoeste huis keek uit op het prachtige, intussen verdwenen Lauwerspark. De straat was onverhard en er was veel verkeerslawaaï. Iedere dag werd de straat tegen het opwaaien van stof besprenkeld. In deze voorname omgeving had Hertha haar eerste baantje.¹⁴

Door de grote inflatie na de Eerste Wereldoorlog heerste er grote armoede in Duitsland en ook — misschien nog meer — in Oostenrijk. Hierdoor groeide het aantal meisjes, die hun geluk en geld in het onafhankelijke en relatief welvarende Nederland zochten. Hier ontbrak het zeer aan goed en goedkoop huispersoneel. In 1909 werkten er 2600 buitenlandse dienstbodes, kort na de oorlog al meer dan 9000 en eind 1930 30.500. Ook ten opzichte van het totaal aantal dienstbodes betekende dat een grote stijging van het percentage buitenlandse werkkrachten. Van deze 30.500 kwamen ongeveer 3000 uit Oostenrijk en ongeveer 25.000 uit Duitsland. Na de Tweede Wereldoorlog manifesteerde zich in Nederland een nieuwe ontwikkeling: huisvrouwen waren minder op het huishouden gericht. Werkgevers gaven de voorkeur aan buitenlandse, goed geschoolde, ervaren, goedkope, gedisciplineerde en onderdanige (Pruisische!) dienstbodes. Die van eigen bodem waren duurder, veeleisender, vrijer en meer gemakzuchtig. Toch hadden de buitenlandse arbeidskrachten ook nadelen: er was een groter verloop en materiële begeerte, maar ook gebrek aan spaarzaamheid, een houding van ‘alles is mogelijk dankzij relatieve overdaad’, speelde hen parten. Bovendien was men zo rond 1931 nogal bezorgd om het zedelijk gedrag van de buitenlandse dienstmeisjes, om de vele ‘wispelturige naturen’, nu vaak uit lage sociale klassen, om hun omgang met jongens en pleitte men voor medisch onderzoek op geslachtsziekten. Daaruit ontstond juist een voorbehoud. De

algemene houding ten opzichte van de dienstbodes was uiteindelijk een van 'ondanks alles onmisbaar'.¹⁵

De barones was aanvankelijk zeer tevreden over Hertha: "Zij is ijverig en een uitstekende kokkin."¹⁶ Thomas Bernhard bevestigde dit later: "Von allen Frauen, die ich in meinem Leben gekannt habe, kochte meine Mutter am besten. Im Krieg machte sie sozusagen aus Nichts eine Delikatesse, das macht ihr heute keiner nach."¹⁷ Eind juli schreef Hertha monter haar ouders over haar werk hier: in de zomer de barones met haar gezin op vakantie, ook de andere hulp was er niet. Ze moest op de huisdieren passen, groente en fruit kopen en inmaken: op de markt vlakbij koopt ze "30 Pfund Tomaten, 20 Pfund Ribisel, auch noch Schwarzebeeren, kleine Zwiebel und Gurken", in de tuin staan (als in Henndorf) appelbomen. Ze dwaalt door Arnhem, ziet schepen op de Rijn, "am Ende dieser Schiffe sind so eine Art Wohnhäuschen angebaut, mit Fenster voll bunter Blumen, alles bunt gestrichen, dort sind auch Stricke gespannt, um Wäsche aufzuhängen, es gibt sogar einige mit kleinen Gemüsegärtchen darauf".¹⁸ Literair kan men deze ervaringen als voorbode zien...

Reeds in de tweede week, dus de derde juniweek, is Hertha misselijk, ze moet overgeven, ze moet naar het ziekenhuis en naar de dokter, en dan bekent zij de barones en ook vriendin Aloisia, die haar bezoekt, dat ze zwanger is.¹⁹ Opnieuw bevindt ze zich in een moeilijke situatie. Maar de barones was kennelijk van het bestaan van de 'Vroedvrouwenkweekschool' in Heerlen en van de mogelijkheid van de opvang van ongewenst zwangere vrouwen op de hoogte.

'Vroedvrouwenkweekschool', Heerlen

De oorspronkelijk 'Wilhelminaschool' genoemde Heerlense 'Vroedvrouwenkweekschool' verhuisde in 1923 naar een nieuw gebouw op de Hooghees (nu Parc Imstenrade) en kreeg de naam 'Moederschapszorg'. De enthousiasmerende directeur was toen Dr. Clemens Meuleman. Hij drukte zijn idee van een 'doorgangshuis' voor ongehuwde moeders door. De legende wil dat een dag na de opening van de 'Wilhelminaschool' in 1913 een ongehuwde zwangere vrouw zich aan de poort meldde, wat Meuleman als een 'teken van boven' opvatte. De verpleging van de patiënten was sinds 1923 de taak van de 'Missiezusters van het Kostbaar Bloed', geleid door overste Godelieve. Vanaf 1930 was er ook een opleiding voor kraamverpleegster. In 1931 verbleven in het totaal 631 patiënten in de inrichting, daarvan 151 (ongeveer een kwart) ongetrouwd, en vonden er 644 geboortes, waarvan 324 mannelijk, plaats.²⁰

Medio augustus, dus pas zeven weken na de ontdekking van de zwangerschap, schreef de barones aan de school een brief met de vraag of Hertha welkom was. "Zéér tegen mijn zin houd ik haar nu nog in huis, maar voel dit als mijn plicht".²¹ Directeur Meuleman was tot opname bereid, maar: wat kan men wegens de "grote kosten" betalen? De huisregel is: opname voor drie maanden voor en na de verwachte bevalling. "Het kind, dat direct ná de geboorte van de moeder wordt weggenomen, heeft een sterftkans van 50 à 60 % en wij mogen met deze wetenschap niet er toe medewerken, het levensrecht van zoo'n klein kind te verkorten, terwille van allerlei materiele kwesties. Dit is een kwestie van ethiek en geweten."²² De barones stelde toen voor dat zij maximaal twee maanden lang een deel van Hertha's loon zou inhouden ter betaling van de onkosten na de bevalling en dat Hertha zelf met werk in de kliniek haar geld zou verdienen in de maanden ervoor. Ze benadrukte: "Zij kooft uitstekend en kan ook goed werken, maar is een tenger meisje, dat geen zwaar werk kan doen."²³ Meuleman ging akkoord met in het totaal f 100 (nu ongeveer € 750) voor behandeling en verblijf - "een aparte gift" zou overigens "bijzonder aangenaam" zijn -, maar toonde zich over de periode na het verblijf in het doorgangshuis al bezorgd.²⁴ De barones reageerde: "Haar plan is, om zoo gauw mogelijk een goed betaalde betrekking te zoeken, zoodat zij kan helpen in de onderhoudskosten van het kind en tevens hare ouders steunen. Zij wil het kind ± 2 jaar hier in Holland laten en daarna naar hare ouders in Weenen brengen. Een goed betaalde betrekking zal zij in een der groote steden moeten vinden, n.l. als kokkin."²⁵ Meuleman wees dat af als 'fantasie' en vond vooral de verpleging ná de bevalling wegens de al vermelde sterftkans belangrijk. Hoe dan ook, Hertha was op 5 november welkom.²⁶

In september ontving de barones een verrassende brief van Alois Zuckerstätter, de vermeende biologische vader, met het verzoek, of zij hem aan een baantje in Nederland kan helpen, "hetgeen ik weigerde", zoals ze simpelweg schreef.²⁷ Vermoedelijk al in dezelfde maand september biechtte Hertha de zwangerschap aan haar ouders op.²⁸ Hertha's positie binnen haar familie was nu moeilijker: enerzijds was daar de zware eis van vooral haar vader aan haar

om voor allen te zorgen, dat wil zeggen geld binnen te brengen, anderzijds de schande van een onvrijwillige zwangerschap, die niet thuis voldragen kon worden (en in het begin nog de angst voor vader).²⁹ In dit *spanningsveld* bevond Hertha zich: zwaar schuldgevoel jegens haar ouders wegen plichtsverzuim en toch niet tot iets anders in staat. Ze had geen echte keus, ze zou moeten weggaan. Toen zij haar vader de zwangerschap bekende, schreef zij hem op 12 september: "Wüßte ich, daß Du, lieber Vater, mich lieber tot sehen würdest als verworfen und elend, so möchte ich mit Freuden für Dich sterben!"³⁰

Veenendaal, oktober-november 1930

Hertha Bernhard kon niet meer in Arnhem blijven en vond onderdak bij haar vriendin Caroline Kittl, 37 jaar, en haar man Joseph Weiss, 32, in Veenendaal in de Talmastraat C128 (nu 12), in een nieuwe uitbreidingswijk.³¹ Hun dochter Luzia, toen tien jaar, schreef Thomas Bernhard in 1981: "So weiss ich noch gut wenn ich von der Schule Heim kam, sass Ihre Mutter neben den Herd, meist mit einen Buch, oder Sie manikurte Ihre Hände. Ihr schmales blasses Gesicht, noch mehr betont durch Ihr dunkles mit mittelscheitel gekämmtes Haar, kam Sie mir immer so friedlich vor. Ich setzte mich oft zu Ihren Füßen und hätte gerne mit Ihr geplaudert, nur war Sie nicht sehr mitteilzaam und auch leider nie fröhlich, ich kann mich nicht erinnern Sie einmal richtig lachen gesehen zu haben. [...] Jetzt im Rückblick muss ich sagen, Sie hatte auch gar keinen Grund zur Fröhlichkeit, in den damaligen puritanischen Holland ein Kind zur Welt zu bringen war wirklich nicht leicht."³²

Hier in Veenendaal werd Hertha ziek — geen wonder indachtig haar ellendige situatie —, en de barones had geen idee, wanneer ze naar Heerlen kon komen.³³ In afwachting zond Meuleman de barones een brochure met vragenformulier, die zij beantwoordde: aangaande de situatie thuis was Hertha "niet *geloovig* Katholiek, en ging dus niet ter kerke", ze was niet bij de gemeente ingeschreven, de barones wilde voor haar garant staan, wilde echter niet peetmoeder zijn.³⁴ Daarna had zij kennelijk contact met Hertha, want de barones meldde vervolgens haar op 15 november geplande komst naar Heerlen.³⁵

Heerlen, november 1930-mei 1931

Inderdaad ging het zoals gepland en werd Hertha Bernhard op 15 november in de kliniek ingeschreven. De familie Weiss werd als contactpersoon opgegeven. Wel toont het inschrijvingsformulier een paar vreemde zaken: de vermelding van de barones als financier werd weer doorgehaald, achter "Vader" werd "Alois" [Zuckerstätter] doorgehaald en door "Hans Bernhard" vervangen! Vermoedelijk dacht Hertha hier eerst dat de vader van haar ongeboren kind en niet haar eigen vader werd bedoeld, en wilde ze bovendien niet bekendmaken, dat haar vader niet Bernhard heette, maar een andere naam had. Ze moest haar handtas inleveren, de inhoud werd op een ander papiertje genoteerd: behalve geld — f 1,00 (nu ongeveer € 7,50) — "brieven[,] lapje zijde[,] spiegel[t]je[,] een paar boekjes[,] portretten [ouders, broer?] en 2 sleuteltjes".³⁶

Pas drie weken later, op 9 december, schreef ze haar ouders over haar eerste ervaringen: "Diese Woche war ich bei der ärztlichen Untersuchung in der Hebammen Schule, hierfür wird mann von einer Schwester geholt, angelangt in der Klinik erst gewaschen, sauber angekleidet mit Hemd und Jäckchen, auf ein fahrbares Bett gelegt, die Umgebung ist genau die eines Schulzimmers, mit Pult und Tafel. Nun kommt der Arzt, einen Stab in der Hand und Kreide, es sitzen so ungefähr 30 Schwesternschülerinnen in den Bänken, nun kommt jede nach vorne, drückt an meinem Bäuchlein herum und der Arzt fragt nun, wie die Lage ist und wann die Zeit der Befallung sein dürfte [...], meine Befallung wurde von dem Arzt erst für 20. Februar gesetzt, von den Schwestern für Ende Januari." Verder schreef ze over de betekenis van het Sint Nicolaasfeest in Nederland, over het feest in de vroedvrouwenschool met pakjes en dergelijke. Ze denkt aan de barones als peetmoeder en ze meldt de ontvangst van een aardige brief van Alois Zuckerstätter.³⁷ Ook Frau Weiss spoort hem aan, zoals ze Hertha's moeder op 24 november schreef, "dass er ebenfalls sein Bestes tut damit das Mädli ihre Kräfte sparrt für die Zukunft[,] wenn sie alles erledigt haben wird[,] was sie jezt noch hindert am handeln[,] sind ihre Aussichten die denkbar besten."³⁸ Alois schreef Hertha, zoals zij haar ouders informeerde, "daß er Arbeit sucht und ich auf eine ständige Adresse lieber warten soll, sonst schrieb er sehr lieb."³⁹

Op 9 februari 1931 — een mooi gemiddelde van de beide berekeningen — vond dan uiteindelijk de bevalling plaats, 's avonds om 8.45 uur: een zoon, gewicht 3240 gram, lengte 50

cm. Dit alles door zuster Cisca van Herpen genoteerd. Hertha's vader en de barones ontvingen van Meuleman bericht over de geboorte. Op 15 februari schreef de jonge moeder haar ouders: het was pas om "8 Uhr Abend, als endlich der kleine Tomasl zum Vorschein kam, ich hörte ein Klatschen und zugleich ein Stimmchen und Tomasl ging ins Leben ein. [...] samtweich und rothe Wängelchen, schwarze ganz lange Haare, als käme er von Friseur eben! Ich finde, das er mehr dem Vater ähnlich ist, hier im Saal wird er, der kleine Tommerl, der Hochto[u]rist genannt, seiner bräunlichen Farbe wegen."⁴⁰

Het 'kind' zelf schreef veel later in *Ein Kind* dat zijn moeder "wußte, daß sie ein außerordentliches Kind geboren hatte, aber eines mit entsetzlichen Folgen. Diese Folgen konnten nur das Verbrechen sein."⁴¹ En elders peinsde hij: "Der neue Mensch ist nur immer wie ein Tier aus der Mutter geworfen und wird auf immer wie ein Tier von dieser Mutter behandelt und zugrunde gerichtet, wir haben es nur mit von ihren Müttern geworfenen Tieren, nicht mit Menschen zu tun... Es gibt überhaupt keine Eltern, es gibt nur Verbrecher als Zeuger von neuen Menschen."⁴²

Reeds de volgende dag werd het kind in de schoolkapel door rector J. Nijsen gedoopt. Peetmoeder was inderdaad niet de barones, maar zuster Cisca van Herpen. En de naam van de nieuwgeborene luidde: Nicolaus Thomas, dus op zijn Duits.⁴³ Op 12 februari volgde de aangifte bij de gemeente door de leerlinge kraamverzorging Anny van Cruchten. De naam was nu de Nederlandse versie: Nicolaas Thomas.⁴⁴ De eerste naam kwam vermoedelijk van Sint Nicolaas af, wiens feest Hertha haar ouders zo uitvoerig beschreven had, en Thomas - in ieder geval volgens Aloisia Ferstl⁴⁵ - van... Thomas Mann. (Later zal Bernhard in zekere zin ironisch zijn versie van Manns roman *Der Zauberberg* over zijn ervaringen in sanatoria schrijven: *Die Kälte* en *Der Atem*. In een interview oordeelde hij in 1986 echter niet geheel positief over zijn vermeende naamgever, "een kleinburgerlijke schrijver [...], akelig, ongeïnspireerd, die alleen voor kleinburgerlijke lezers schreef. Dat kon alleen de kleinburgerlijke mensen interesseren, het soort milieu dat hij beschrijft, het is inspiratieloos en dom [...]. Wat een smerigheid Thomas Mann uitgekotst heeft over politieke zaken, niet te geloven. Hij was hypernerveus en een typisch Duitse kleinburger. Met een hebzuchtige vrouw."⁴⁶)

Verbazingwekkend is dat Thomas zelf jarenlang gedacht heeft dat hij "am neunten oder am zehnten" februari geboren is! "Alles G'schriebene und alles Gedruckte, das sind alles Falsifikate, nicht, sogar Geburtsurkunden."⁴⁷ Pas op 17 maart kwam Hertha ertoe, zelf haar kind in het stadhuis formeel te erkennen en de juiste geboortedatum impliciet te bevestigen.⁴⁸ Wederom kreeg de barones van Meuleman de vraag, wat er na de bevalling gebeuren moest.⁴⁹ Tamelijk merkwaardig, want Hertha moest toen nog drie maanden in het doorgangshuis blijven. De barones herhaalde daarom de al eerder door haar aangegeven grenzen: "dat ik verder mij geen moeite noch kosten voor haar zou geven, daar ik vond dat ik reeds genoeg deed en gedaan had voor een meisje dat na 14 dagen in mijn dienst te zijn, mij vertelde dat zij bevallen moest." Als er geen goede uitweg is, dan was terugsturen naar Oostenrijk het beste. Ze herhaalde ook: "De onaangenaamheden en last die ik door haar had zijn reeds meer dan voldoende en zij mag dankbaar zijn, dat ik haar indertijd niet onmiddelijk[!] wegstuurde of op de trein zette naar Weenen." En toen voegde zij er in het P.S. iets zeer belangrijks aan toe, dat zij kennelijk intussen vernomen had: "Dat ik zulks niet deed, is omdat zij toen erg ziek was en ik ook niet wist dat het reeds de 3de maal is dat zoo iets haar overkomt."⁵⁰

Voor de derde maal zwanger? Kan men deze zien anders interpreteren? Als het klopt, was dan de gebeurtenis in de "Salettl" in Henndorf misschien niet zonder meer een verkrachting?! Een paar zinnen in een latere brief van Hertha aan de barones van 9 mei 1931 krijgen dan een extra betekenis: "Ich getraute mich auf Ihren letzten Brief nicht mehr zu schreiben, ich nahm es mir zu sehr zu Herzen und wurde[?] stets traurig das[s] ich in Ihren Augen so gesunken war! [...] ich habe im Leben so viel Unrecht gethan aus Leichtsinigkeit, es mußte mich in diese Lage bringen!"⁵¹ Het doet aan als een zelfbeschuldiging.

Begin 1938, als Hertha Bernhard reeds met Emil Fabjan getrouwd is, gaat het opnieuw om de kwestie van Alois Zuckerstätters vaderschap. Zijn reactie was, dat Hertha in het voorjaar van 1930 in Henndorf met verscheidene mannen seksuele relaties moet hebben gehad. Daarom verliet hij haar en ontkende hij zijn vaderschap.⁵² Maar Hertha's vriendin Aloisia Ferstl was er volkomen van overtuigd dat Hertha een "sehr anständiges Mädchen" geweest is, geen "Männerbekanttschaften" had en nooit uitging — waarvoor ze ook geen geld had.⁵³

Zuckerstätter erkende Hertha's zoon niet, maar een vaderschapstest (via bloedgroepen) toonde eind 1939 aan, dat hij zeer beslist de vader was. Een jaar later beging hij zelfmoord.⁵⁴

Kerkelijke hulp

Meuleman erkende tegenover de barones zijn vergissing over de betaling⁵⁵ en ging toen, vermoedelijk naar aanleiding van haar P.S., in een andere richting. Na een eerste contact met mr. Andrew de Graaf, toen een zeer bekende figuur in Nederland, actief in een comité tegen vrouwenhandel,⁵⁶ vroeg hij in een brief aan Gerard Velthuysen jr., secretaris van de 'Middernachtzending Vereniging', hoe Hertha Bernhard weer naar Oostenrijk zou kunnen terugkeren.⁵⁷ Een antwoord is onbekend.

De streng gereformeerde 'Middernachtzending Vereniging' bestreed toentertijd de prostitutie, zij het niet door een verbod op prostituees, maar door het hinderen van de prostituanten.

Opggericht in 1892 door onder andere Velthuysens vader zette zij zich al vroeg in om ongehuwde vrouwen en hun kinderen hulp te bieden. Velthuysen jr. was de spil van deze en verscheidene andere organisaties tegen vrouwenhandel, pornografie en andere zedeloosheden. De vereniging pleitte ook voor alimentatie van de vader voor de moeder en is later in de nog steeds bestaande FIOM opgegaan.⁵⁸

Hertha Bernhard had in die tijd het plan om in Amsterdam een baantje te zoeken en dan haar kind in de hier gevestigde, ook door Meuleman geleide Rijksvroedvrouwschool (toen in Camperstraat 17, later opgegaan in Ziekenhuis Slotervaart) onder te brengen, zo mogelijk met steun van de barones. Voor een betrekking plaatste Hertha al een advertentie in een krant. "Ein feines Haus" in Den Haag zou overigens een goed alternatief zijn.⁵⁹ In een heimelijke brief — de kliniek controleerde kennelijk alle correspondentie! — van ca. 20 februari vroeg zij haar vader, Meuleman per brief te verzoeken om in te stemmen met haar vertrek uit de kliniek eerder dan na drie maanden, omdat haar een baantje in Amsterdam zou wachten. Mogelijk voelde zij zich in de kliniek ook niet op haar gemak: "Hier sind bei 50 Mädchen *rohester* Art, aber ich sehe und höre nur mein Engelchen in der Wiege."⁶⁰ In een latere brief aan haar ouders, begin april, luidt het: "Es ist schwer, daß man eben hier von der Welt gänzlich abgeschlossen ist und so nicht in Verbindung mit den Leuten kommt. Hier hat man auch eine Österreicherin einfach in ihr Land zurückgesandt, als Ausländerin kommt man hier so schwer vorwärts alles, jedes Unternehmen ist erschwert. Hier hat eben *kein Mensch* eine *Ahnung*, wie die Verhältnisse bei euch sind, was Armut heißt, man urteilt hart u. kalt! Besonders der Holländer kennt nicht so elend und Not! Ich weiß, wie es euch geht und darum schmerzt es mich so sehr, daß ich hier untätig ohne Verdienst warten u. warten muß, ich weiß mir keinen Rat noch Ausweg, wenn mir niemand von den Beiden beistehen will! [...] Ich bin so unschlüssig, es ist so bitter, wenn man nichts unternehmen darf [...]"⁶¹ Ze zou bij een schoonzuster van Caroline Weiss, namelijk de met Eduard Kittl getrouwde Georgette Godin, in Amsterdam kunnen logeren.⁶²

Niet Hertha's vader maar haar moeder schreef toen op 7 maart feitelijk de gevraagde brief aan Meuleman en voegde nog — verzonnen? — eraan toe, dat de biologische vader tot betaling van alimentatie bereid was.⁶³ Haar dochter toonde zich in een brief van begin april weliswaar optimistisch over een baantje in Rotterdam — dus nu niet meer in Amsterdam —, niet echter over de kinderopvang hier.⁶⁴ Haar vriendinnen Aloisia Ferstl en Caroline Weiss — zij was met haar man in januari naar Schiedam verhuisd, omdat hij zijn baan in Veenendaal verloren had⁶⁵ — deden intussen in Rotterdam moeite om een baantje en een kindertehuis te vinden. In eerste instantie zou Hertha met haar zoon bij de Ferstls wonen, wat echter niet doorging. Hertha wilde nu meteen naar de familie Weiss.

Op 1 mei richtte Meuleman het verzoek aan de deken van de katholieke kerk in Schiedam om het gezin Weiss te checken: "Eerlijk gezegd lijkt mij de zaak een beetje verdacht en zou ik gaarne weten, wie die Frau Weiss is".⁶⁶ De bron van zijn wantrouwen is onbekend. De deken gaf direct pater Albertus Kolenberg de opdracht daartoe, die Meuleman bijna per omgaande al meldde dat Frau Weiss bereid was tot opname van Hertha, maar niet van haar kind. Volgens hem was ze betrouwbaar en was de biologische vader "niet ongenegen" om Hertha alsnog te trouwen. Ook de religieuze houding van het gezin onderzocht Kolenberg: "Op het oogenblik komen zij nog niet geregeld naar de kerk en moeten ook sedert eenige jaren hun Paaschplichten verzuimd hebben. Met Gods hulp hoop ik hierin verandering te brengen en hun kind, een meisje van 10 j., naar het zeggen der juffrouw in de kliniek te München gedoopt[t], van de openbare school te doen overplaatsen naar de R Kath. school."⁶⁷ Maar zo makkelijk en vriendelijk was het gesprek toch niet. Frau Weiss was tamelijk verontwaardigd, zoals haar

dochter in 1981 aan Thomas Bernhard geschreven heeft: op een dag “kam ein Pfarrer zu uns, um zu überprüfen ob wir wohl ein richtiges Katholisches Familienleben führten damit wir Ihre Mutter mit Kind wieder aufnehmen könnten. / Meine Mutter war so höchst erbost, machte dem Herrn P[far]rer klar dass Sie[!] glaube das[s] es der Seele eines Säuglings wohl keinen Schaden zufügen könnte wenn wir weniger fromm wären”. “[D]ie Hertha ist schon ein gefallenes Mädchen und dem Baby kann es noch egal sein ob das Dach über seinen Kopf so c[h]ristlich ist.”⁶⁸

Kolenbergs verslag stelde Meuleman in elk geval gerust: “Ik was alleen maar bang, dat het adres niet secuur was.” Een goed adres was belangrijk, want anders dreigde uitzetting naar Oostenrijk.⁶⁹ Hertha's vertrek uit de vroedvrouwschool was aanstaande en hij wilde zekerheid over haar nabije toekomst in Nederland. Haar zoon blikte veel later zorgenlozer op de zorg in de school - door hem steeds ‘Kloster’ genoemd - terug: “Meine Mutter hatte wahrscheinlich Klostersuppe kriegt dort und ich ein Klosterpapperl. [...] Bin eing'schmiert worden, wahrscheinlich am Hintern, mit einer Salbe, und dann geht's schon dahin, da kann man achtzig Jahr' auch alt werden, mit der Schmierage und einen Klaps hinten, *und geht schon*. Das war das Klosterleben des Thomas Bernhard in Holland.”⁷⁰ Op 7 mei 1931 verliet Hertha Bernhard met Thomas het doorgangshuis en reisde zonder begeleiding per trein naar Rotterdam, zij het niet probleemloos: “das Kindchen hatte sich von der Reise und der schrecklichen Unordnung sehr erkältet da es in meinem Koffer vom [? onleesbaar] schlafen mußte,” berichtte zij de barones een paar dagen later.⁷¹

Rotterdam – Schiedam, mei-september 1931

Moeder en zoon werden door Aloisia Ferstl, 27 jaar en op aandringen van Caroline Weiss naar Nederland gekomen, van het Rotterdams station afgehaald en woonden toen eerst bij haar thuis, in de Allard Piersonstraat 19B op de derde verdieping.⁷² Frau Weiss wilde hen vanwege de werkloosheid van haar man toch niet opnemen en bovendien was Hertha al in Veenendaal “geen ongecompliceerde gast [gebleken]. Wij leefden als de Hollanders zeer spaarzaam, Herta was zeer kieskeurig.”⁷³ Frau Ferstl woonde samen met twee vriendinnen, zij allen werkten overdag als serveerster. Geen wonder dat het nachtelijke babygehuil hen zeer stoorde. Ze hielden het niet uit en ook Hertha voelde zich niet op haar gemak. Aloisia “hat meist Herrenbesuch und da mit den Menschen herum zu blödeln finde ich albern und dumm!”, schreef zij haar ouders op 24 mei. En zijzelf was “kein lustiger fröhlicher Typ[,] wie sollte Sie auch?”, getuigde Caroline Weiss' dochter in 1990.⁷⁴ Dus verhuisde zij met Thomas toch naar de familie Weiss in de Van Musschenbroekstraat 18A in Schiedam.⁷⁵ Hun dochter herinnerde zich: “Wir hatten im oberen Stock ein kleines Zimmer wo nur Gerümpel stand, dies wurde ausgeräumt[,] ein Bett rein gestellt[,] einen Tisch und Sessel mehr Platz war da nicht. Das Kind kam im Wäschekorb.”⁷⁶

Het eerste dat Hertha op 9 mei deed was het schrijven van de reeds meermalen geciteerde, enig bewaard gebleven brief aan de barones in Arnhem, haar beschermster in zekere zin. Hieruit blijkt dat een oorspronkelijk door Frau Ferstl gevonden en georganiseerd adres voor Thomas - waar, is onbekend - door Hertha niet goed gevonden werd, want zij bezocht, vergeefs, ook zelf allerlei tehuizen en vond uiteindelijk een plek voor haar zoon: ze had hem “zu einer Frau gebracht hier in der Nähe, es war für mich der schwerste Gang in meinem Leben, mein Kindchen einer von Schmutz stinkenden[?] Frau zu übergeben[,] die Wohnung ist dunkel und rauchig, kein Sonnenschein dringt durch[,] zwei alte Männer und noch ein Kindchen das von Schmutz klebt und blasz ist schläft in einem Alkofen[,] ich betete zu Gott um Kraft alles dies zu ertragen!” Maar er was ook een positieve kant: “Und doch war all dies Unglück auch Glück, denn ein anderer Mensch bin ich geworden, beten und arbeiten können sind jetzt meine Wünsche [...]! Hier kommt mich ein Pater besuchen der mir sehr behilflich ist.” Ze plaatste weer een annonce in de krant en vroeg de barones om een getuigschrift.⁷⁷ Deze schreef opnieuw aan directeur Meuleman, stuurde Hertha's brief en verklaarde dat ze Hertha geen getuigschrift wilde geven, want zij was “*oneerlijk, leugenachtig, slordig*, kon goed koken, echter alleen haar eigen recepten, en had een royale hand in het koken.”⁷⁸ Ten aanzien van de oneerlijkheid en leugenachtigheid moeten wij juist hier weer voor een goed begrip bedenken, dat Hertha zich toen in een uiterst moeilijke situatie bevond: tussen de grote ouderlijke druk enerzijds en de zwangerschap anderzijds.

Het door Hertha binnen twee dagen gevonden gastgezin was het echtpaar Hubrecht en Johanna Piaternella van 't Westeinde-Hest in de Watergeusstraat 107A, volgens Hertha zelf

toen “eine alte Straße mit merkwürdigen Bauten, dort wohnen lauter arme Schifferleute!” in Delfshaven.⁷⁹ Ze vergiste zich, want daar woonden ook een conducteur, een machinist, een los-werkman en ook de secretaris van een mondharmonicavereniging. Er was hier echter stankoverlast van een looierij in de buurt en overlast van illegale gokhuizen. Een sociaal zwak stadsdeel dus. Waarom Hertha juist hier een tehuis voor haar Thomas gekozen heeft, is onduidelijk, misschien via een krantenannonce. Beide echtelieden kwamen uit Zeeland en waren katholiek, hij 57 jaar en sjouwer op een scheepswerf, zij 49 jaar. Ze waren zeven jaar getrouwd en hadden geen kinderen.

Gelukkig vond Hertha al medio mei een baantje als kokkin: bij de familie Pierot in de voorname Mathenesserlaan 412. De toen 29-jarige Felix Pierot was scheepsmakelaar bij de nog steeds bestaande, nu in New York gevestigde firma Jacq Pierot & Sons Inc. Hij was kort daarna ook viceconsul voor Joegoslavië en getrouwd met Roza Wijnbergen, 27 jaar, bij wie hij vier kinderen had. Hertha schreef haar ouders op 24 mei: “die Stelle ist nicht die, die ich suchte, viel Streß Arbeit wenig zu kochen, und Rotterdam ist nicht die geeignete Stadt um hohes Salaris[?], Lohn zu bekommen, nur den Haag und Amsterdam kommt in Betracht dort bezahlt man viel! [...] das Haus ist ziemlich groß! viel Arbeit!”⁸⁰ Bijna drie weken later schrijft ze haar vader: “Meine Dame ist noch jung und sehr geplagt mit den vier sehr lebhaften Kindern [...]. Frau Pierot hat Angst, denk ich, das es mir zu viel Arbeit ist und daher stets liebenswürdig [...].”⁸¹

De situatie van het echtpaar Van 't Westeinde-Hest was bij nader inzien toch slechter dan Hertha eerst dacht, “Thomas war ganz und gar verschmutzt und klebte auf und rief!” Mevrouw Pierot raadde Hertha toen het kindertehuis ‘Bergsteyn’ in Hilligersberg aan.⁸² Kennelijk was het adres in de Watergeusstraat ook als overgang bedoeld, want ruim een week later, op Pinksterzondag 24 mei, bracht Hertha baby Thomas al daarheen. Om het pleeggezin niet voor het hoofd te stoten - “die Fischerleute weinten fast als ich Thomas holte!” - zei ze dat hij naar zijn grootouders in Wenen zou gaan. Ze liet haar ouders een brief aan het echtpaar sturen met het bericht dat het goed met Thomas ging.⁸³ Wederom een verzonnen verhaal, wederom theater.

Kindertehuis ‘Bergsteyn’

De volgende halte voor de kleine Thomas was een tehuis speciaal voor onwettige kinderen. Het was al in 1927 opgericht en werd in 1931 door twee ongehuwde, toen 30-jarige tweelingzusters, Catharina en Elisabeth Bates, geleid. Catharina (†1933) was de directrice en ook verpleegster. Het tehuis was sinds een jaar in huize Hermanda, Straatweg 173, tussen de twee Bergse Plassen (dus aan het water) in Hilligersberg ondergebracht.⁸⁴ Het had 25 plaatsen en kostte f 7 (nu meer dan € 55) per week (volgens Aloisia Ferstl zelfs f 7,50).⁸⁵ Eind 1932 verhuisde het naar een beter gebouw.⁸⁶ Pas 1967 werd het opgeheven.

De afstand tot de Van Musschenbroekstraat in Schiedam was bijna tien kilometer, een hele tocht voor Hertha, “eine gute halbe Stunde”, zoals ze zelf al op de eerste dag merkte.⁸⁷ Haar vader schreef ze op 11 juni: “[...] jeden Sonntag besuch ich Thomi, von 12-1 Uhr Mittags. Thomi siht sehr gut aus, ist nun wieder rein und sauber[,] in dem Raum sind noch sechs Wiegen, alles gesund aussehende Kinder, den letzten Besuchtag heulte Thomi als ich kam und länger als zwanzig Minuten kann man nicht bleiben, auch darf man das Kind nicht aus der Wiege nehmen, also nur angucken, oft ist es schwer aber nun keinen Gefühlen nachgeben, es hindert am Vorwärtskommen.”⁸⁸ Zeer enthousiast was Hertha dus niet, maar in de gegeven omstandigheden was het voor haar misschien het beste. Maar of het dat ook voor Thomas was, blijft de vraag, want reeds op de dag van de verhuizing naar Bergsteyn bekende zij haar ouders: “mein Thomas freut mich recht[,] er kukt mich zwar ganz fremd an[,] wenn er immer so herum wandern muß[,] der Kleine!”⁸⁹ Lag hier de kiem voor de latere psychologische structuur van Bernhard?

In augustus volgde Hertha's volgende verslag: “Ich war nun bei Thomy, der Liebling sieht so gut aus, hat zwei Zähnen, guckt mich oft immer sehr schön an und lacht, lacht als ob er über meine Traurigkeit lachen möchte.” Daarna volgt een interessant aanbod: “Heute frug mich die Kinderschwester[,] die Thomy betreut[,] ob ich nicht ein Photo wollte da morgen der Fotograf kommt zu den Kindern und ich wollte doch so gerne auch eines schicken, also stimmte ich bei, der Spaß kostet 3,50 [jetzt etwa € 22], 6 Stück, eins bleibt der Schwester”.⁹⁰ Die foto wordt nu in het Thomas Bernhard-Archiv bewaard. Het toont de drie maanden oude Thomi met een flinke haardos op de arm van een verpleegster.⁹¹ De geportretteerde heeft vermoedelijk later dit

plaatje zelf becommentarieerd: "Ich war reizend, mit großen langen Locken, lieb zum Anschauen".⁹² Het was dus voor de kleine Thomas waarschijnlijk het relatief beste onderdak in die tijd. Misschien een goede reden om ook dit huis - dat nog altijd bestaat, als linker van een rijtje van drie - van een herdenkingsplaque te voorzien?⁹³

In mei had nog een andere belangrijke gebeurtenis plaatsgevonden: Hertha kreeg bezoek van een pater Basilius Mazurowski, "gesandt aus Heerlen", zoals ze veronderstelt.⁹⁴ Hij kwam uit het Pruisisch-Poolse Zempelburg (nu Sępólno Krajeńskie), was toen 57 jaar en geestelijke bij de emigrantenopvang van de Holland-Amerika-lijn, actief voor de St. Rafaëlsvereniging voor de opvang van Duitse en Poolse immigranten en voorzitter van de 'Katholischer Deutscher Mädchen-Verein'. Hij was in dienst van de parochiekerk H. Antonius van Padua, ook 'Bosjeskerk aan het Bosje' genoemd, op de Rechter Rottekade 63 (in 1940 verwoest).⁹⁵ Hij was volgens Hertha van plan haar te bekeren, hij wilde "mir nun weiter Unterricht geben! Aber das läßt sich ja nicht machen den[n] da müßte ich mehr Zeit dazu haben!"⁹⁶ Vele jaren later zal Caroline Weiss' dochter Hertha's zoon daarover schrijven: "Ich weiss auch noch einen Tag[,] das[s] ich mit Ihre Mutter in Rotterdam zur Kirche ging, Sie wurde dort gefirmt. Jetzt nachher kann ich nicht sagen, ob Sie dies freiwillig gemacht hat, oder gedacht hat 'jetzt wo Sie schon unter den Wölfen ist müßte Sie mit heulen[!]', denn die Kirche in Holland war damals viel fanatischer wie hier in Österr."⁹⁷ Haar ouders hadden zich ertegen verzet, een bevestiging op die leeftijd was ongebruikelijk, maar "doch entweder hat die Kirche Hertha so unter Druck gesetzt oder Sie erwartete dadurch materieele[!] Zuwendung der Kirche. Sicherlich um diesen Weg nicht ganz alleine zu machen, nam Sie mich als Kind mit, denn so kinderliebend war Sie gar nicht."⁹⁸ Het blijft de vraag of dit verhaal waar is.

Of ze genoeg tijd had of niet, Hertha schijnt in deze maanden een beetje van haar vrijetijd te hebben kunnen genieten: vroeg op Pinkterzondag, de dag waarop ze Thomas naar het tehuis 'Bergsteyn' bracht, had ze de hele dag verder vrij, "der Himmel ist wolkenlos und blau, freue mich schon sehr ins Freie zu kommen. Ich war nun einige Stunden längs dem Hafen spazieren, fühle mich recht angenehm erfrischt, überhaupt kommt mir alles so köstlich, wunderbar vor, auf das Monatlange abgestoßen sein von der Welt! Auch körperlich fühl ich mich kräftig gut und mutig!" Maar ook: "Rotterdam ist eigentlich keine schöne Stadt ziemlich viel Schmutz auch viele stinkende Kanele wenig Anlagen[?!] Riesige Schiffe aller Art sind hier verankert, still liegen sie müde im Hafen meist sind die Schiffe bewohnt kleine niedliche Fenster viel Blumen".⁹⁹

Medio juni maakte Hertha nieuwe plannen: ze wilde een nieuwe baan zoeken, nu in Den Haag, vermoedelijk omdat men hier meer verdiende. Verder wilde ze rond 1 juli Thomas naar haar ouders in Wenen brengen, doorwerken tot eind september en dan ook naar Oostenrijk terugkeren. Er waren problemen in huize Weiss: 'Herr' Weiss was werkloos, 'Frau' Weiss moest daarom het brood verdienen, hun kind was elders ondergebracht, de stroom was afgesloten, ze moesten de woning verlaten. Er waren ook problemen in het algemeen: steeds meer Duitse en Oostenrijkse meisjes kwamen naar Nederland, omdat men hier meer verdienen kon en daardoor gingen de lonen omlaag. "Nur hatt man sehr gerne Österreicher, da die Holändischen Mädchen nicht so viel arbeiten," stelde haar vader haar medio juni gerust. Hij voegde er twee maanden later nog aan toe: "Man nimmt gerne Österreicher, da die Holländer ziemlich langsam und nur ihre Pflicht erfüllen, keine Hand breit mehr."¹⁰⁰

Waar Hertha in deze periode gewoond heeft, is wat onduidelijk. Sinds medio juni woonde ze in de Rotterdamse Tidemanstraat 51B, maar raadselachtig is dat hier tot begin mei een Emmy Blankert, toen ook huisgenote van Aloisia Ferstl in de Allard Piersonstraat, woonde.¹⁰¹ In de tweede juliweek kreeg ze een kamertje in het huis van haar werkgever Pierot, maar verliet deze familie al weer begin augustus wegens slechte arbeidsvoorwaarden. In deze korte periode betrok ze, omdat de familie Weiss bezoek uit Oostenrijk had, bij Aloisia Ferstl een klein kamertje, dat ze al spoedig voor vast nam. Ze was nu werkloos en kon daarom op een zondag (2 of 9 augustus) met de familie Weiss een uitstapje naar Scheveningen meemaken. Daarover schreef ze haar vader opgetogen: "Ich kann den Eindruck nicht schildern, es bannt einem, man muß stehen bleiben und schauen, schauen, hören auch."¹⁰² De zee!

Dankzij een krantenannonce vond Hertha gelukkig spoedig een nieuwe baan als inwonende kokkin bij de familie Vinke, Heemraadssingel 115 in de Rotterdamse 'goudkust'.¹⁰³ Het gezin bestond uit Henk Vinke (36), directeur bij Vroom & Dreesmann, Jeanne Vinke-Trynes (32) en vijf kinderen, een zesde was op komst. Vinke was met de rijke, oorspronkelijk Duitse familie Dreesmann verwant, die altijd veel huispersoneel nodig had.¹⁰⁴ "Mein Zimmer ist sehr freundlich und groß - schön. Die kommende Woche fahren wir nach Bildhofen bei Ütrecht wo die

Menschen ein altes Schloß gemiethet[?] haben, ich könnte 6 Wochen dort bleiben,” schreef ze haar vader weer enthousiast. Al op de derde dag kreeg ze van mevrouw Vinke “einen großen Karton mit Kindersachen, alles eigends für Thomy passend, worüber ich natürlich recht froh bin, da ein armseliges Jäckchen einen Gulden kostet.”¹⁰⁵

Men krijgt de indruk dat Hertha in Rotterdam niet alleen treurige, maar ook vrolijke dingen beleefd heeft. Maar Den Haag bleef lonken, echter met het bezwaar dat Thomas niet in haar nabijheid zou zijn. Begin 1932 zou ze alsnog in Den Haag een betrekking vinden.

Eind augustus vond vermoedelijk een *ommezwaai* plaats: Hertha was in paniek en had een schuldgevoel, omdat ze door de kosten voor ‘Bergsteyn’ haar ouders geen geld meer kon sturen en daarom ‘Jam[m]er Briefe’ uit Wenen kreeg. Van f 7,50 per week kon de hele famule in Wenen een week leven. Opnieuw was er dus de familiedwang uit Wenen. Met name Aloisia Ferstl was daarover zeer verontwaardigd, bekende ze vele jaren later: “Ich sagte [du hast] jezt ein Kind u. lasse die Leute endlich für sich selber sorgen. den[n] die Hertha hatte dass, wie ich v. ihr hörte schon imer getan. [...] [ich] sagte du hast jezt nur für dein Kind zu sorgen u. für dich, du hast genug getan.” En: ““man hatt sie imer ausgepresst wie eine Citrone, alles für den Vater, ich bekomme noch die Wut wen ich daran denke wie sie ausgenutzt wurde ihr Leben lang!” Toen Aloisia vervolgens Thomas in ‘Bergsteyn’ wilde bezoeken, “war es weg”.¹⁰⁶ Hertha had hem uit ‘Bergsteyn’ opgehaald. De ouderlijke belangen waren voor haar kennelijk belangrijker dan die van baby Thomas. Het kind werd aan de grootvader opgeofferd.

Thomas verhuisde naar een nieuw, veel goedkoper adres - werd er “in Pflege gegeben”¹⁰⁷: een tot woonboot omgebouwde viskotter in de Delfshavense Schie, vlakbij de familie Van ‘t Westeinde in de Watergeusstraat. Precies zoals de woonboten, die Hertha al in Arnhem en hier, in Rotterdam, gezien had. Thomas Bernhard woonde nu dus op het water. Het was geen best, maar wel een goedkoop adres. Aloisia kon er niet tegen, ze ging er een keer naar binnen, “bin aber wieder weg[gegangen] weil ich nicht gegen die Haringluft kan, u. habe auch nicht weiter informiert.”¹⁰⁸ De ironie wil dat Thomas Bernhard later een afkeer had van vissoep en zeevruchten in het algemeen.¹⁰⁹

In deze weken was er nog een volgende belangrijke ontwikkeling: via Aloisia had Hertha een *adoptiegezin* voor Thomas gevonden. De vriendin verzochtte later in een brief (de enige bron hiervoor): “hätte sie ihn doch adoptieren lassen bei diesen reichen netten Leuten[,] wäre ihr viell erspart geblieben, u. vor allem den Tomas!”¹¹⁰ Hertha wilde het echter niet, wilde dus het adoptiecontract niet ondertekenen.¹¹¹ Over dit adoptiegezin is helaas niets bekend. Pierot en Vinke waren het vermoedelijk niet. Er doet zich een werkelijke ‘what-if’-vraag voor: wat zou er met Thomas Bernhard gebeurd zijn, als Hertha de adoptie geaccepteerd had? Was hij dan ook schrijver geworden? Om nog maar te zwijgen over de kwaliteit van zijn werk.

Gelukkig bleef Thomas hier maar korte tijd. Tussen 7 en 10 september reisde Hertha met de toen zeven maanden oude Thomas naar haar ouders in Wenen, die hem voorlopig zouden opvoeden. Hertha ging een paar maanden later terug naar Rotterdam en had daarna haar lang begeerde baan in Den Haag, bij een margarinefabrikant. In mei 1932 keerde ze definitief naar Oostenrijk terug.¹¹²

Thomas Bernhard en Nederland

Heeft Thomas Bernhard later nog ooit Nederland, laat staan Heerlen bezocht? Men zegt altijd nee, maar dat klopt niet. Hij was hier in 1961, misschien 1962.

In die tijd maakte Bernhard in Bonn kennis met Gräfin Ludmilla Stolberg. Met haar reisde hij in haar auto naar het grafelijk slot Puth in Voerendaal (later woonde hier de NAVO-chef Von Kielmannsegg) en van daar naar Heerlen. Op bijna hilarische wijze vertelde hij in een interview: “Ich war dann einmal dort, das Interessante an dem Ort, das ist ein Kohlenrevier, ein riesiges, wo so Riesenkohlenhalden sind, und da stehen die Häuser alle schief, weil der Boden bricht ja über den Kohlenflözen ein, und da sinken die Häuser ein. Die Häuser stehen alle schief, aber die Vorhäng’ hängen alle grad’. Ist ein unglaublich schönes Bild. Dort bin ich geboren. Vielleicht war das Kloster auch schief. Ich weiß es nicht. Das hab’ ich nimmer g’funden. Vielleicht ist es ganz eingestürzt. Mit den g’fallenen Mädchen ist das Kloster auch g’fallen.”¹¹³

In 1966 was Bernhard bij Graf Alexander von Uexküll in Brussel,¹¹⁴ mogelijk wilde hij vandaaruit Aloisia Ferstl, toen al getrouwd, in Rotterdam bezoeken,¹¹⁵ wat echter niet doorging.

Invloed op leven en werk?

In Bernhards oeuvre is bij mijn weten geen tekst te vinden, waarin zijn eerste levensmaanden in Nederland tot uitdrukking komen - behalve dan de al aan het begin vermelde ondertekening van een krantenbijdrage met "Niklas van Heerlen" in 1950. In zijn theaterstuk *Am Ziel* (1981) laat hij zijn grootvader in Maastricht geboren zijn,¹¹⁶ alsof hij hem toen, bij zijn geboorte, in zijn nabijheid gewild zou hebben. In dit stuk treed ook een lam geboren zoon op, die van zijn moeder geen liefde ontvangt.¹¹⁷ In het algemeen kan men echter met een Bernhard-biograaf over Bernhards werk zeggen dat het "ständig auf diese dunkle kindheitliche Prähistorie zurückführt und den Ursprung von Weltmißtrauen, Kälte und Finsternis, von Trennung, Alleinsein und Brüchigkeit der Beziehungen aus solch ersten lebensgeschichtlichen Katastrophen erklärt."¹¹⁸ Hij koesterde een haat tegen kinderen, "[v]ermutlich, weil ich das alles in einer sehr verunglückten und unangenehmen Form selber erlebt hab'."¹¹⁹ De invloed van zijn vroege jeugd op zijn latere leven is wat duidelijker. "Der Ort hat ja für jeden Menschen eine Bedeutung, eine große. Zwei Orte sind die wichtigsten, dort wo er geboren ist, und dort, wo er stirbt," heeft hij zelf eens gezegd.¹²⁰ En in een latere terugblik: "'alles', woran das Kind sich 'anzuhalten versucht habe', war 'schon früh in Dunkelheit aufgelöst, war einfach über Nacht in Dunkelheit hinein verschwunden', 'das Alleinsein, das Abgeschnittensein, das Nichtdabeisein einerseits, dann das fortgesetzte Mißtrauen andererseits aus dem Alleinsein, Abgeschnittensein, Nichtdabeisein heraus. Und das schon als Kind...'"¹²¹ Hij voelde zich altijd een buitenstaander, hij was het gelukkigst in de auto op weg van A naar B, nooit in A of B.¹²² "Bin ich allein, will ich unter Menschen, bin ich unter Menschen, will ich allein sein."¹²³ Hij was tegelijk ook een volkomen autonoom, onafhankelijk individu: "Nur wer wirklich *unabhängig* ist, kann im Grund wirklich *gut schreiben*", was zijn credo.¹²⁴ Waarschijnlijk daarom is hij nooit getrouwd, ook al had hij enkele onduidelijke relaties met vrouwen. In de vijftiger jaren ontmoette hij de veel oudere Hedwig Stavianicek, die voor hem als een moeder was, die hem steunde, hem in zekere zin ook opvoedde, die hem "beinahe alles gelernt oder wenigstens verstehen gelernt habe."¹²⁵ Op deze wijze was zij de opvolgster van de toen recent overleden Hertha. "Überall hatte ich versagt, zuhause, von Anfang an, als Kind, als junger Mensch, in der Schule als Kind, als junger Mensch, in der Lehre, immer und überall," luidde het oordeel over zijn leven.¹²⁶

Hoe eindigden de protagonisten?

Directeur Clemens Meuleman stierf al tamelijk spoedig na Thomas' geboorte in Heerlen, op 10 oktober 1932, en barones De Vos van Steenwijk, die ondanks haar principiële bezwaren Hertha toch verregaand geholpen heeft, op 29 juli 1978 in Laren.

Hertha Bernhard trouwde in 1936 met Emil Fabjan, met wie ze nog twee kinderen kreeg, Peter (1938) en Susanne (1940). Zij stierf op 13 oktober 1950 aan baarmoederkanker en werd in Henndorf begraven.¹²⁷ Hoe Thomas Bernhard de dood van zijn moeder heeft vernomen en haar begrafenis beleefde, is tamelijk bizar: "Da entdeckte ich eines Tages unter der Rubrik *Todesfälle* der Zeitung [...] die Notiz: *Herta Pavian, 46 Jahre*. Das war meine Mutter. Sie hieß *Herta Fabjan*, es bestand kein Zweifel, das *Pavian* beruhte auf einem Hörfehler der Zeitung [...]. *Herta Pavian, 46 Jahre*, sagte ich immer wieder vor mich hin, *Herta Pavian, 46 Jahre*. Ich bat um Erlaubnis, zum Begräbnis nach Salzburg fahren zu dürfen [...]. In der Aufregung hatten die Meinigen vergessen, mir den Tod meiner Mutter mitzuteilen, jetzt sei ich da, also keine Vorwürfe. [...] Während ich mit meiner Grosmutter und dem Vormund hinter dem Sarg ging, wurde ich plötzlich von einem Lachkrampf befallen, mit welchem ich während der ganzen Zeremonie zu kämpfen hatte. Immer wieder hörte ich das Wort *Pavian* von allen Seiten, und ich war schließlich gezwungen, noch vor Ende der Zeremonie den Friedhof zu verlassen. *Pavian! Pavian! Pavian!* schrie es mir in die Ohren, und ich verließ fluchtartig und ohne die Meinigen den Ort und fuhr nach Salzburg zurück. Ich verkroch mich in einem Winkel der Wohnung [seiner Mutter] und wartete zutiefst erschrocken die Rückkunft der Meinigen ab."¹²⁸

Aan de gedachtenis van zijn moeder wijdde Bernhard in zijn bundel *Auf der Erde und in der Hölle* (1957) bijgaand gedicht.

YEATS WAR NICHT DABEI

(Der irische Dichter William Butler Yeats rühmt in seinen Versen oft die Rückkehr in die ländliche Heimat)

Meinen Namen
nehmen die Äcker nicht an,
die Wiesen schicken mein Leben
zurück in die Städte;
die Bäume ziehn ihre Wurzeln zurück,
die Bäche schleiß den Mund,
wenn ich ins Dorf
zum Grab der Mutter geh'.
Keiner gibt mir den Krug und sagt,
ich soll ihn austrinken,
keiner macht sein Bett auf
für mich.
Wenn sie wüßten, wie
mich friert!
In den Wäldern und
hinter dem Haus
bezichtigen sie mich der Lüge.

Thomas' biologische vader Alois Zuckerstätter trouwde in 1938 (een 'moetje'), kreeg een dochter, Hilda (dus niet vijf kinderen, zoals Bernhard dacht), en stierf op 2 november 1940 in Berlijn, waarschijnlijk door zelfdoding.¹²⁹ Zijn zoon wist er vaag iets van.¹³⁰ Pas kort na diens dood ontdekte Louis Huguet, onderzoeker van Bernhards leven, zijn halfzuster. Thomas' grootvader stierf in 1949, zijn grootmoeder in 1965.

Dan Hertha's vriendinnen. Haar dorpsgenote Martha Neymayr wilde samen met Aloisia Honkoop-Ferstl eind augustus 1973 Thomas Bernhard in Ohlsdorf bezoeken om hem de geschiedenis van zijn conceptie te vertellen, maar de dag voor de reisaanvang kwam zij bij een auto-ongeluk bij Salzburg om het leven.¹³¹

Caroline Weiss ging met haar dochter in 1939 terug naar Oostenrijk, aan het eind van de oorlog volgde haar man. Zij stierf in 1986.¹³² Ook Aloisia Ferstl keerde naar Oostenrijk terug, in 1946, huwde daar in 1954 de Nederlander Peter Honkoop en kwam toen met hem definitief naar Nederland. Medio tachtiger jaren bezocht zij Bernhard in Ohlsdorf om hem alsnog over zijn eerste levensmaanden te vertellen, maar ze was geen moment met hem alleen en zag er dan uit discretie vanaf. Zij stierf in 1991 in Rotterdam.¹³³ Het lijkt wel of zijn geboorteverhaal hem niet mócht bereiken.

En tenslotte de schrijver zelf. Hij stierf, na een leven vol theaterstukken en strijd, aan de gevolgen van zijn longziekte op 12 februari 1989 in het huis van zijn halfbroer Peter Fabjan in Gmunden en werd vier dagen later in Grinzing bij Wenen begraven.

Thomas Bernhard zelf over zijn afkomst

In *Ein Kind* blikte Thomas Bernhard uitvoerig op de moeizame verhouding met zijn moeder en de rol van zijn vader daarbij terug: "Meine Mutter war mir nicht gewachsen. In [vorkommenden] Fällen [...] schlug sie wild auf mich ein, meistens mit dem auf dem Küchenkasten liegenden Ochsenziemer, ich kauerte, nach Hilfe schreiend, im Bewußtsein allerhöchster Theatralik in der Küchen- oder in der Zimmerecke, mit beiden Händen meinen Kopf schützend. Bei der geringsten Gelegenheit griff sie zum Ochsenziemer. Da mich die körperliche Züchtigung letzten Endes immer unbeeindruckt gelassen hat, was ihr niemals entgangen war, versuchte sie, mich mit den fürchterlichsten Sätzen in die Knie zu zwingen, sie verletzte jedesmal meine Seele zutiefst, wenn sie *Du hast mir noch gefehlt* oder *Du bist mein ganzes Unglück, dich soll der Teufel holen! Du hast mein Leben zerstört! Du bist an allem schuld! Du bist mein Tod! Du bist ein Nichts, ich schäme mich Deiner! Du bist so ein Nichtsnutz wie dein Vater! Du bist nichts wert! Du Unfriedensstifter! Du Lügner!* sagte. Das ist nur eine Auswahl ihrer von Fall zu Fall gegen mich ausgestoßenen Verfluchungen, die nichts als ihre Hilflosigkeit mir gegenüber bewiesen. Tatsächlich hatte sie mir immer das Gefühl gegeben, daß ich ihr zeitlebens im Wege gestanden bin, daß ich ihr vollkommenes Glück verhindert habe. Wenn sie mich sah, sah sie meinen Vater, ihren Liebhaber, der sie stehengelassen hatte. Sie sah in mir ihren Zerstörer nur allzu deutlich, das gleiche Gesicht, wie ich weiß, denn ich habe immerhin einmal eine Fotografie von meinem Vater gesehen. Die Gleichheit war verblüffend. Mein Gesicht war dem Gesicht meines Vaters nicht nur ähnlich, es war *das gleiche Gesicht*. Die größte Enttäuschung ihres Lebens, die größte Niederlage, als ich auftrat, war sie da. Und sie trat ihr jeden Tag, den ich mit ihr zusammen lebte, entgegen. Ich fühlte naturgemäß ihre Liebe zu mir, gleichzeitig aber immer auch den Haß gegen meinen Vater, der dieser Liebe meiner Mutter zu mir im Weg stand. So war die Liebe meiner Mutter zu mir, dem unehelichen Kind, immer von dem Haß gegen den Vater dieses Kindes unterdrückt, sie konnte sich niemals frei und in der größten Natürlichkeit entfalten. Meine Mutter beschimpfte nicht *mich* im Grunde, sie beschimpfte meinen Vater, der sich ihr entzogen hatte, aus was für einem Grund immer, sie schlug nicht nur auf *mich* ein, sondern auch auf den Verursacher ihres Unglücks, wenn sie mich schlug."¹³⁴

Thomas Bernhard had in 1945 toevallig in een dorpje bij Salzburg de vader van zijn vader gevonden en kreeg toen van zijn andere grootvader "das Bildnis meines Vaters, das mir so ähnlich war, daß ich erschrocken bin. Ich steckte die Fotografie ein und rannte nachhause, und ich hatte mich nicht beherrschen können und mein Abenteuer meiner Mutter geschildert, ich hatte den Versuch gemacht, es zu schildern, dazugekommen bin ich nicht, denn sobald ich meiner Mutter auch nur zu sagen angefangen hatte, daß ich den Vater meines Vaters ausfindig gemacht hatte, überschüttete sie mich mit Schimpfwörtern und verfluchte mich. Die Unvorsichtigkeit, ihr die Fotografie meines Vaters zu zeigen, war Grund genug gewesen, mir dieses Foto aus der Hand zu reißen und es in den Ofen zu werfen."¹³⁵

Wat schreef Thomas Bernhard in 'Ein Kind' over zijn tijd in Nederland?

Het past natuurlijk om tot slot de schrijver Thomas Bernhard zelf het laatste woord te gunnen. In zijn autobiografische geschriften blijkt hij onder andere op zijn eerste levensmaanden in Nederland terug. De van zijn moeder gehoorde verhalen - eigen herinneringen aan die tijd had hij zelf niet, daarvoor was hij nog te jong - werden in zijn geest tot persoonlijke mythen, die hij levenslang gekoesterd heeft. Aan de hand van de biografische schets van zijn vroege jeugd hierboven kan men vaststellen, welke elementen in zijn mythe kloppen en welke niet. De conclusie is dat zijn mythe aanzienlijk van de werkelijke gebeurtenissen - voorzover zij te achterhalen waren - afwijkt. Het is, ondanks, of misschien dankzij, alle vergissingen, een aansprekende samenvatting van de eerste vier maanden van zijn leven. De kern van zijn mythe vormen zijn uitspraken "Im Grunde bin ich ein Meermensch" en "ich bin ein Kind des Meeres". De mythe betekende veel voor hem, want enkele decennia later verbleef hij vanwege zijn longziekte regelmatig vooral aan de Middellandse Zee, omdat hij hier het beste zijn werken kon schrijven.

In de volgende tekst van Bernhards hand geef ik telkens in cursief en tussen vierkante haken aan, wat er eigenlijk niet klopt.

"Neunzehnhunderteinunddreißig, als ich geboren wurde, war mein Geburtsort nicht zufällig Heerlen in den Niederlanden, wohin meine Mutter auf den Rat einer in Holland arbeitenden Freundin aus Henndorf geflohen war in dem Augenblick, in welchem ich mich ganz entschieden zum endgültigen Eintritt in die Welt meldete, ich forderte ein rasches Gebären. [...] Nun entflohen sie dem Ort ihrer Schande nach Holland, wo sie bei der erwähnten Freundin in Rotterdam Aufnahme fand [*nee, eerst Arnhem en Veenendaal*]. Kurz darauf war sie in Heerlen, in einem Kloster [*nee, een opleidingsinstituut voor vroedvrouwen*], das nebenbei auch noch auf sogenannte gefallene Mädchen spezialisiert war, von einem Knaben entbunden [...]. Ich soll ein fröhliches Kind gewesen sein. Meine Mutter, wie alle Mütter, eine glückliche. Henndorf entkam dem Skandal [...]. Ein Jahr lang getraute sich meine Mutter nicht, meinen Großeltern in Wien meine Geburt zu melden [*nee, dat is al in september 1930 opgebiecht*]. [...] Die Möglichkeit, mich in dem Kloster bei Heerlen zu lassen, war nur kurz gewesen, meine Mutter mußte mich abholen [*nee, zij ging meteen mee*], in einem von ihrer Freundin geliehenen kleinen Wäschekorb reiste sie mit mir nach Rotterdam zurück. Da sie nicht ihren Lebensunterhalt verdienen und gleichzeitig bei mir sein konnte, mußte sie sich von mir trennen. Die Lösung war ein im Hafen von Rotterdam liegender Fischkutter [*nee, eerst nog Bergsteyn*], auf welchem die Frau des Fischers Pflegekinder in Hängematten unter Deck hatte, sieben bis acht Neugeborene [*nee, alleen Thomas*] hingen an der Holzdecke des Fischkutters und wurden jeweils nach Wunsch der ein- oder zweimal wöchentlich erscheinenden Mutter von der Decke heruntergelassen und hergezeigt.¹³⁶ Ich hätte jedesmal jämmerlich geschrien und mein Gesicht sei, solange ich auf dem Fischkutter gewesen sei, von Furunkeln übersät und verunstaltet gewesen, da, wo die Hängematten hingen, seien ein unglaublicher Gestank und ein undurchdringlicher Dunst gewesen. Aber meine Mutter hatte keine andere Wahl. Sie besuchte mich, wie ich weiß, sonntags, denn die Woche über arbeitete sie als Haushaltshilfe, um sich erhalten und die Gebühr für meinen Schiffsaufenthalt [*en in huize Bergsteyn*] bezahlen zu können. Der Vorteil war, daß sie auf diese Weise sozusagen die Welt kennenlernte, der größte Hafen Europas war dazu am besten geeignet. Mir ist nicht viel über diese Zeit bekannt. Immerhin kann ich sagen, daß ich mein erstes Lebensjahr, die ersten Tage abgerechnet, ausschließlich auf dem Meer verbracht habe, nicht *am Meer*, sondern *auf dem Meer* [*kern van de mythe. Nee, slechts in een binnenhaven*¹³⁷], was mir immer wieder zu denken gibt und in allem und jedem, das mich betrifft, von Bedeutung ist. Dieser Umstand wird für mich lebenslänglich eine Ungeheuerlichkeit sein. Im Grunde bin ich ein Meermensch, erst, wenn ich am Meerwasser bin, kann ich richtig atmen, von meinen Denkmöglichkeiten ganz zu schweigen. Natürlich sind aus dieser Zeit keinerlei Eindrücke zurückgeblieben, allerdings, denke ich, prägt mein damaliger Meeraufenthalt meine ganze Geschichte. Manchmal kommt es mir vor, wenn ich den Geruch des Meeres einatme, als wäre dieser Geruch meine erste Erinnerung. Nicht ohne Stolz denke ich oft, ich bin ein Kind des Meeres, nicht der Berge. [...] Ich war drei Jahre alt und hatte mehr gesehen als andere Kinder meines Alters, ich hatte die Luft der Nordsee, wenn nicht gar des Atlantik ein Jahr lang eingeatmet genauso wie den würzigen Geruch der Stadt Wien."¹³⁸

* Dr. Niels Bokhove is filosoof, literatuurhistoricus en freelance auteur/uitgever te Utrecht.

Noten:

- ¹ L. Huguet, *Chronologie. Johannes Freumbichler, Thomas Bernhard* [Weitra 1995] (= *Chronologie*), 270.
- ² M. Mittermayer, *Thomas Bernhard. Leben, Werk, Wirkung* [Frankfurt/M 2006], 25; *Chronologie*, 259.
- ³ Th. Bernhard, *Die Autobiographie. Die Ursache, Der Keller, Der Atem, Die Kälte, Ein Kind* [Salzburg, 2^e dr., 2009] (= *Autobiogr.*): *Ein Kind*, 483.
- ⁴ Ik steun in het bijzonder op drie bronnen: *Chronologie. Johannes Freumbichler, Thomas Bernhard* (zie noot 1), de uitvoerige en precieze levenskroniek door de Franse germanist in Perpignan, Louis Huguet; het (niet door Huguet benutte) archief van de voormalige Heerlense 'Vroedvrouwenwekschool', Archief R.K. Vereniging Moederschapszorg te Heerlen bij het Sociaal-Historisch Centrum Limburg, Maastricht (SHCL); het Thomas Bernhard-Archiv (=ThBA) in Gmunden (A). Ik dank mevrouw M.J. Nieuwenhuijze, directeur van de Academie voor Verloskunde (Maastricht), voor haar toestemming tot inzage van de stukken betreffende Hertha Bernhard; Dr. Martin Huber, directeur van het Thomas Bernhard-Archiv, en Dr. Bernhard Judex voor hun gastvrijheid en hulp in het archief en Dr. Peter Fabjan, Bernhards halfbroer en beheerder van de Thomas Bernhard Privatstiftung, voor de toestemming tot inzage in de archivalia. En ik dank Manfred Mittermayer, Bernhard-biograaf, en Bernhard Judex voor het aanbod, dit oorspronkelijk Duitstalig artikel ook in het *Thomas Bernhard-Jahrbuch* op te nemen.
- ⁵ Vgl. Mittermayer, 20. Vgl. ook het echtpaar in *Der Weltverbesserer*: de vrouw steeds gedienschtig en bescheiden fluisterend om haar man heen.
- ⁶ ThBA, Gmunden, dossier Huguet (= VL Huguet), Brief van L. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 13-4-1989. De vaak afwijkende schrijfwijze in de brieven van o.a. Hertha Bernhard is niet gecorrigeerd, wel is hier en daar de interpunctie aangevuld.
- ⁷ Mittermayer, 10, 26. In de psychologie wordt zo'n familiesituatie, waar geen individualiteit meer bestaat, vaak met egomassa aangeduid.
- ⁸ Mittermayer, 26.
- ⁹ *Autobiogr.: Die Kälte*, 400.
- ¹⁰ ThBA, VL Huguet, Brief van L. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 9-3-1989.
- ¹¹ ThBA, VL Huguet, Brief van L. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 17-2-1989.
- ¹² *Autobiogr.: Die Kälte*, 403, en *Ein Kind*, 497.
- ¹³ *Chronologie*, 183v, die de naam van het café "als ironische Anspielung auf einen 'höllischen' Geschlechtskampf à la Strindberg" opgevat ziet.
- ¹⁴ A.N. baron de Vos van Steenwijk, *Het geslacht De Vos van Steenwijk in het licht van de geschiedenis van de Drentse adel* [Assen/Amsterdam 1976], 394v, 399-402. Met dank aan mevr. barones G. de Vos van Steenwijk-Putman Cramer (Lochem) voor nadere informatie over haar schoonmoeder.
- ¹⁵ B. Henkes, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* [Amsterdam 1995], 46v, 52v; 'Het Dienstbodenvraagstuk', in: *Het Vaderland*, 15-7-1936, n.a.v. een artikel Th. van Lier in *Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad*; "De Duitse dienstbode in Nederland", in: *Het Vaderland*, 23-6-1931, gebaseerd op een jaarverslag van de 'Nederlandschen Arbeidsbeurs' in Oberhausen.
- ¹⁶ SHCL, Archief R.K. Vereniging Moederschapszorg te Heerlen (= AVMZ), Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan Vroedvrouwenwekschool, 17-8-1930.
- ¹⁷ *Autobiogr.: Ein Kind*, 478.
- ¹⁸ ThBA, # 2.1.2.56. Brieven van H. Bernhard aan haar ouders, [16/28-7]-1930.
- ¹⁹ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988.
- ²⁰ *Uit de Geschiedenis van de R.K. Vereniging 'Moederschapszorg' te Heerlen. Bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum 1912 – 15 Oct. – 1937* [Heerlen 1937], 33, 35; J. Jamar (red.), *Vroedvrouwenschool. 100 jaar Moederschapszorg in Limburg* [Hilversum 2009], 39, 91, 95, 99v.
- ²¹ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan Vroedvrouwenwekschool, 17-8-1930.
- ²² SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 25-9-1930.
- ²³ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 6-9-1930.
- ²⁴ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 25-9-1930.
- ²⁵ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 24-9-1930.
- ²⁶ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 25-9-1930.
- ²⁷ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 12-5-1931; *Chronologie*, 185.
- ²⁸ *Chronologie*, 184.
- ²⁹ Mittermayer, 9.
- ³⁰ *Ibid.*, 11.
- ³¹ Niet 'Thalmanstraat 128 C', zoals *Chronologie*, 185. Het pand bestaat nog.
- ³² ThBA, B 455/2, Brief van L. Prusa aan Th. Bernhard, 4-3-1981.
- ³³ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 7-10-1930.
- ³⁴ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 11-10-1930.
- ³⁵ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 6-11-1930.
- ³⁶ SHCL, AVMZ.
- ³⁷ ThBA, # 2.1.2.57, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 6-12-1930.
- ³⁸ ThBA, # 3.2.41.1, Brief van C. Weiss aan A. Bernhard, 24-11-1930.
- ³⁹ ThBA, # 2.1.2.57, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, 6-12-1930.
- ⁴⁰ ThBA, # 2.1.2.58, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 15-2-1931.
- ⁴¹ *Autobiogr.: Ein Kind*, 492.
- ⁴² *Chronologie*, 186 (naar *Ein Kind*, onbekende pagina).
- ⁴³ ThBA, VL Huguet, Afschrift van doopbewijs van 12-10-1987.
- ⁴⁴ Archief Gemeente Heerlen, Burgerlijke Standregister, Geboorteakte.

- ⁴⁵ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988.
- ⁴⁶ Werner Wögelbauer, "Leute, die ein Gespräch führen wollen, sind mir sowieso schon verdächtig" – Ein Gespräch mit Thomas Bernhard', in: *Kultur & Gespenster*, Heft Nr. 2 ("Unter vier Augen"), Oktober/November/Dezember 2006, 176vv (geciteerd naar de Nederlandse vertaling van Peter Kolpa, <www.barreland.nl/files/InterviewBernhard.pdf>; de Duitse versie was helaas niet beschikbaar).
- ⁴⁷ *Autobiogr.: Atem*, 325; K. Fleischmann, *Thomas Bernhard. Eine Begegnung...* [Frankfurt/M, 2006], p. 86.
- ⁴⁸ ThBA, VL Huguet, Geboortemelding; ook bijgeschreven op de eerste inwonerskaart (RhH, Bevolkingregister Heerlen 1910-1940).
- ⁴⁹ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 10-2-1931.
- ⁵⁰ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 11-2-1931.
- ⁵¹ SHCL, AVMZ, Brief van H. Bernhard aan barones C. de Vos van Steenwijk, z.d. [9-5-1931].
- ⁵² *Chronologie*, 214.
- ⁵³ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 13-4-1989 (VL Huguet ThBA); *Chronologie*, 478ff..
- ⁵⁴ *Chronologie*, 214, 215, 216, 218v, 221; *Autobiogr.: Ein Kind*, 401.
- ⁵⁵ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan barones C. de Vos van Steenwijk, 14-2-1931.
- ⁵⁶ P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit*. Diss. [Leiden 1996], 109vv.
- ⁵⁷ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan G. Velthuysen Jr., z.d. [febr. 1931].
- ⁵⁸ Koenders, 89, 225. Vgl. J.N. van Munster, *Met zegen bekroond. Grepen uit de geschiedenis van veertig jaren der Nederlandsche Middernachtzending-Vereeniging* [Amsterdam, Middernachtzending-Ver., (1929)]: 'De ongehuwde moeder en haar kind', 69-89 (veel casuïstiek).
- ⁵⁹ *Chronologie*, 188; ThBA, # 2.1.2.18, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, z.d. [begin 4-1931].
- ⁶⁰ ThBA # 2.1.2.29, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, z.d. [ca. 20-2-1931].
- ⁶¹ ThBA, # 2.1.2.18, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, z.d. [begin 4-1931].
- ⁶² ThBA # 2.1.2.29, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, z.d. [ca. 20-2-1931].
- ⁶³ SHCL, AVMZ, Brief van A. Bernhard aan C. Meuleman, 7-3-1931.
- ⁶⁴ ThBA, # 2.1.2.18, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, z.d. [begin 4-1931].
- ⁶⁵ ThBA B 455/2, Brief van L. Prusa aan Th. Bernhard, 4-3-1981.
- ⁶⁶ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan A.J.C. Schraag, 1-5-1931.
- ⁶⁷ SHCL, AVMZ, Brief van W.B.A. Kolenberg aan C. Meuleman, z.d. [begin 5-1931]. Het 10-jarige meisje was de latere Luzia Prusa.
- ⁶⁸ ThBA B 455/2, Brief van L. Prusa aan Th. Bernhard, 4-3-1981; ThBA, VL Huguet, Brief van L. Prusa aan L. Huguet, 2-7-1990.
- ⁶⁹ SHCL, AVMZ, Brief van C. Meuleman aan W.B.A. Kolenberg, 4-5-1931; en brief van H. Bernhard aan barones C. de Vos van Steenwijk, z.d. [9-5-1931].
- ⁷⁰ Fleischmann, 31.
- ⁷¹ SHCL, AVMZ, Brief van H. Bernhard aan barones C. de Vos van Steenwijk, z.d. [9-5-1931].
- ⁷² Het pand bestaat nog.
- ⁷³ ThBA B 455/2, Brief van L. Prusa aan L. Huguet, 2-7-1990.
- ⁷⁴ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931 en Brief van L. Prusa aan L. Huguet, 2-7-1990.
- ⁷⁵ ThBA B 455/2, Brief van L. Prusa aan Th. Bernhard, 4-3-1981. *Chronologie*, 188, geeft abusievelijk 'Peter van Musschenbroekstraat'. Het pand bestaat nog.
- ⁷⁶ ThBA, VL Huguet, Brief van L. Prusa aan L. Huguet, 2-7-1990.
- ⁷⁷ SHCL, AVMZ, Brief van H. Bernhard aan barones C. de Vos van Steenwijk, z.d. [9-5-1931].
- ⁷⁸ SHCL, AVMZ, Brief van Barones C. de Vos van Steenwijk aan C. Meuleman, 12-5-1931.
- ⁷⁹ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931. *Chronologie*, 188, geeft abusievelijk 'Hübrecht' en 'Piernella'. De man werkte dus niet op een bouwplaats, zoals Huguet meende. Het pand Watergeusstraat 107A is recentelijk door nieuwbouw vervangen.
- ⁸⁰ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.
- ⁸¹ ThBA # 2.1.2.59, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, 11-6-1931.
- ⁸² ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.
- ⁸³ Ibid.
- ⁸⁴ Vgl. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 6 en 18-4-1929. Op dit adres was in 1931-32 ook Kindertehuis 'Hermanda' gevestigd (*ibid.*, 6-2-1931 & 20-7-1932), of was dit een andere naam voor 'Bergsteyn'?
- ⁸⁵ *Chronologie*, 189; ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988.
- ⁸⁶ *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 8-10-1932. Op 1-6-1934 naar Statenlaan 164 (*ibid.*, 24-4-1934; Statenlaan 47 wordt nog vermeld in: *ibid.*, 12-1-1934; *Chronologie*, 189, geeft dit adres ook), daarna naar Straatweg 6.
- ⁸⁷ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.
- ⁸⁸ ThBA # 2.1.2.59, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, 11-6-1931.
- ⁸⁹ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.
- ⁹⁰ ThBA 2.1.2.64 & VL Huguet, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, z.d. [9 of 16-8-1931].
- ⁹¹ ThBA, Fotoarchief.
- ⁹² Fleischmann, 138.
- ⁹³ Literatuurcriticus Michaël Zeeman († 2009) heeft dit, zonder overigens de precieze plaats te kennen, al in 'Echt Oostenrijkse perfiditeit' voorgesteld, in: *De Volkskrant*, 27-2-2009.
- ⁹⁴ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931. Volgens *Chronologie*, 189, foutief 'Masurowski'.
- ⁹⁵ *Chronologie*, 189v.
- ⁹⁶ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.
- ⁹⁷ ThBA B 455/2, Brief van L. Prusa aan Th. Bernhard, 4-3-1981.
- ⁹⁸ ThBA, VL Huguet, Brief van L. Prusa aan L. Huguet, 24-4-1989.
- ⁹⁹ ThBA # 2.1.2.19, Brief van H. Bernhard aan haar ouders, 24-5-1931.

-
- ¹⁰⁰ ThBA 2.1.2.59, 2.1.2.64 & VL Huguet, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, 11-6-1931 & z.d. [9 of 16-8-1931].
- ¹⁰¹ ThBA, VL Huguet, Brieven van Gemeentearchief Rotterdam aan L. Huguet, 2-11-1987 & 12-4-1988. *Chronologie*, 190, geeft foutief 'Tiedemannstraat'. Het pand bestaat nog.
- ¹⁰² ThBA 2.1.2.64 & VL Huguet, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, z.d. [9 of 16-8-1931].
- ¹⁰³ Het pand bestaat nog.
- ¹⁰⁴ Henkes, *Heimat in Holland*, 39.
- ¹⁰⁵ ThBA 2.1.2.64 & VL Huguet, Brief van H. Bernhard aan J. Freumbichler, z.d. [9 of 16-8-1931]. Welk kasteel, landhuis of villa bedoeld is, is onduidelijk. Mogelijk zijn: Houdringe, Eyckenstein (fam. Van Boetzelaer), Sandwijck.
- ¹⁰⁶ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988 & 13-4-1989.
- ¹⁰⁷ Fleischmann, 31.
- ¹⁰⁸ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988.
- ¹⁰⁹ Fleischmann, 48.
- ¹¹⁰ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 13-4-1989.
- ¹¹¹ *Chronologie*, 191.
- ¹¹² *Chronologie*, 191v.
- ¹¹³ Fleischmann, 30f.; vgl. K. Hofmann, *Aus Gesprächen mit Thomas Bernhard*. Erw. Ausg. [München 1991], 37.
- ¹¹⁴ H. Höller, *Thomas Bernhard* [Reinbek b. Hamburg, 8^e dr., 2004], 60; Mittermayer, 37.
- ¹¹⁵ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988.
- ¹¹⁶ *Chronologie*, 198f.
- ¹¹⁷ Mittermayer, 119.
- ¹¹⁸ Höller, 30.
- ¹¹⁹ A. Müller, 'Gespräch mit Thomas Bernhard', in: Th. Bernhard, *Der Weltverbesserer* (Das neue Stück, 16) [Bochum 1980], 161.
- ¹²⁰ Fleischmann, 117.
- ¹²¹ Naar Höller, 30.
- ¹²² Mittermayer, 45.
- ¹²³ Mittermayer, 88. Vgl. Müller, 'Gespräch', 153.
- ¹²⁴ Fleischmann, 110.
- ¹²⁵ Mittermayer, 67.
- ¹²⁶ *Autobiogr.: Die Kälte*, 393.
- ¹²⁷ *Chronologie*, 191f., 207, 215, 220, 281.
- ¹²⁸ *Autobiogr.: Die Kälte*, 443vv.
- ¹²⁹ *Chronologie*, 215v, 221; *Autobiogr.: Die Kälte*, 403.
- ¹³⁰ *Autobiogr.: Die Kälte*, 400; *ibid.: Ein Kind*, 557.
- ¹³¹ *Chronologie*, 461; *Autobiogr.: Die Kälte*, 401, 403v.
- ¹³² *Chronologie*, 66f.
- ¹³³ ThBA, VL Huguet, Brief van A. Honkoop-Ferstl aan L. Huguet, 1-11-1988; *Chronologie*, 91v. Met dank aan Peter Honkoop voor nadere informatie over zijn moeder.
- ¹³⁴ *Autobiogr.: Ein Kind*, 483v.
- ¹³⁵ *Autobiogr.: Die Kälte*, 403.
- ¹³⁶ Vgl. Fleischmann, 30v; Hofmann, 36.
- ¹³⁷ Vgl. Fleischmann, 31.
- ¹³⁸ *Autobiogr.: Ein Kind*, 496-499, 506.